

A megnyitó előtti hangulatot több elem fokozta, például a helyi (városi) TV megnyugtatóan hozzáértő érdeklődése is.

A színvonalról ezen túlmenően egy helyben lakó művész, a kolozsvári származású József Rozsnyai Júlia is gondoskodott: igen jó értelmezéssel, erővel és rokonszenves, nagyon visszafogott előadásban hallottunk tőle Dsida-verset.

*****

(Utánnnyomás a Demokrata c. hetilap 2001. december 20-i számából - rövidítve)

Torma Zsófia igazsága

Sok méltatlanul elhallgatott és mellőzött alakja van a magyar tudománynak, de közöttük is a legelfeledettebb Torma Zsófia, a világ legelső régésznője. S nemcsak legelső, hanem a legnagyobbak közé is tartozik, ezt most, halála után több mint egy évszázaddal sorra igazolják külföldi kutatók írásai.

Az 1840-ben született erdélyi nemeslány élhetett volna gazdag, gondtalan, de haszontalan életet, kérőkben is válogathatott, ám őt jobban érdekelték a régi kövek, csontok, cserépdarabok. Ezt az érdeklődést génjeiben hordozta, hiszen atyja amatőr régész, történetíró, bátyja, Torma Károly pedig Aquincum és más római erődítmények feltárója. Zsófia azonban, ha nem is népszerűségben, elismertségben, de tudományos felfedezéseiben, megállapításaiban jóval megelőzte őket és korát. Mindezzért itthon szinte természetesen gúnykacaj, mellőzés, támadás a jutalma, míg a külföldi kollégák elismerik és olyan barátai vannak, mint a Schliemann házaspár. Heinrich Schliemann szintén a hivatalos régészet gúnyolódása közepette, amatőrként tárta fel Trója és Mykéné romjait, Homérosz eposzai nyomán. Zsófia barátai, levelezőtársai közé tartozott Lubbock angol régész is, aki a Prehistoric Times című könyvében leírja, lerajzolja, ezáltal megőrzi egyik legkorábbi írásemlékünket, a háromezer éves, rovásfeliratos, bronz szkíta balta-tokot.

Zsófia ásató régész lett, szorgalmához rendszerező elme, és dús fantázia társult. Sok időt töltött a „terepen”, hatalmas anyagot gyűjtött össze. Ez az anyag halála után ebek harmincadjára került. Kiadója, Fehérné Walter Anna írja, hogy gyűjteményének legértékesebb darabja, egy sumér írásjelekkel díszített orsónehezék akkor tűnt el, amikor egy Vasics nevű horvát régész 1906-ban „feldolgozta” az anyagot.

Összegyűjtött művei Magyarországon még nem jelentek meg, németül is csak kivonatosan, Jénában 1894-ben Etnographische Analogien címmel. Még e kivonatot is lelkendezve üdvözölték olyan külföldi tudósok, mint Lenormant francia régész, az első alapos sumér nyelvten szerzője, az angol Sayce, nemzetközi tekintélyű sumerológus, oxfordi egyetemi tanár. Hogy e művet magyarul is olvashatjuk, azt az emigrációban élt Fehérné Walter Annának köszönhetjük, aki Buenos Airesben kiadta Foyta István fordításában, Jáki Gábor kiegészítésével. Gyulai Pál Bukarestben 1972-ben megjelentette Zsófia levelezésének egy részét. Marton Veronika A sumir kultúra története című könyvében elismerően foglalkozik személyével. Ezzel szemben Budapesten az Akadémia Kiadónál 1986-ban, majd 1988-ban ismét megjelentetett háromkötetes, közel 2000 oldalas Erdély története meg sem említi, ahogyan ugyanezen kiadó 1962-es nyolc kötetes Új Magyar Lexikona is mellőzi.

/.../... ma is érvényesek Torma Zsófia 120 évvel ezelőtti szavai: „Minden dicsvágyat és feltűnősködést kerülve gyűjteményem jelentőségének fontos voltát egyedül abban látom, hogy leleteimet a Maros hullámai elől biztonságba helyeztem, miután más megfelelő gyűjtőre nem akadtak. Tettem ezt annak ellenére is, hogy az elfogultság és sokoldalú kellemetlenkedés sokak részéről ellenem megnyilvánult és még ma is folytatódik”.

És még ma is folytatódik...?

Friedrich Klára

A teljesség kedvéért lássunk az idézett cikk után két, mindenki által hozzáférhető - tehát nem szakirodalmi - magyarországi jelzést. Az első a Révai Nagy Lexikona 18. kötetének címszava, megjelent 1925-ben:

T. Zsófia, T. K. (azaz Torma Károly a szerk) testvérhúga, régész; szül. Csicsókeresztúron 1840., megh. Szászvárosban 1899 nov. 14. Szászvárosban telepedvén meg, Hunyad vm. csigatelepeit kezdte volt először tanulmányozni. Majd 1875. Rómer Flóristól vett felhívás következtében a közel Tordos őstelepét kezdte ásatni, hol csakhamar meglepő felfedezésekre jutott. Szerencsés kezdeményezését Déva közelében a jelzett völgyön, Nándorválya, Nándor s főleg a mandori barlang őstelepeivel folytatta és már külföldön is feltűnést keltettek leletei. 1876-ban külföldi tanulmányutakat tett, részt vevén kétszer is a német antropológusok gyűlésein. Főbb értekezései: A mandori barlangcsoport, Erdélyi Múzeum; Neolitikori őstelepek Hunyad vm-ben, Erdélyi Múzeum, 1879. évf.; Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve 1881. Lipcsében megjelent kötetben tárgyalta a birtokában levő szimbolikus ősemlékek keleti vonatkozásait. 1899-ben a kolozsvári tud. egyetem tiszteletbeli bölcsészdoktora lett. V. ö. Goos Károly, Bericht über die Sammlung des Frauleins S.T., Archiv des Vereins für Landeskunde Siebenbürgens.

A másik- ugyancsak általánosan hozzáférhető - említés a Magyar Életrajzi Lexikon II. kötetéből való (a megjelenési év ezúttal: 1969).

Torma Zsófia (Csicsókeresztúr,1840. - Szászváros,1899. nov. 14.): ősrégész, T. J. (Torma József - a szerk.) leánya. Kutatásait főleg Hunyad vm.-ben végezte. Rómer Flóris felhívására Tordos őstelepét kezdte ásatni. A Déva környékén feltárt őstelepek leletei külföldön is feltűnést keltettek. - Főbb művei: A tordosi őstelep és hazánk népe ősmýthosának maradványai (Hunyad vm. monográfiájában, Bp.1897); Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig (Hunyad vármegye monográfiájában, Bp., 1902). - Irodalom: T. Zs. gyűjteményéről (Vasárnapi Újság,1882. 625. sz.); T. Zs. (Erdélyi Múzeum, 1899); Téglás Gábor: T. Zs. emlékezete (A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat évk. Déva, 1901); Hermann Antal: T. Zs.-ról (A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat évk. Déva, 1901); Roska Márton: A T. Zs.- gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régisegtárában (Kolozsvár,1941).

Torma Zsófia /1840-1899/ a világ legelső régésznője.

Már évekkel ezelőtt olvastam a Makkay János szerkesztette „Holt lóra patkó” című tanulmánykötetet, amely Torma Zsófia emlékezetére jelent meg Budapesten, 1999-ben. Látva fényképeit, olvasva kitartó, mindent feláldozó élete történetét, egyre erősödött bennem az érzés, hogy erdélyi magyarörmény származású. Édesanyja neve - Dániel Jozefa, Kudu birtokosnője (az egykori Szolnok-Doboka vármegye területén) - csak erősítette gyanúmat. A véletlen segített. Szongott Kristóf Szamosújvár Szabad Királyi Város Monográfiája 1700-1900 című munka I. kötetének 333. oldalán találtam meg lapunk 2004. januári számának 35. oldalán megjelentetett „A szamosújvári nemes családok” felsorolását, köztük a Dániel családot is /1817-18-as jelentés/: „a Dániel család armalisa van Dániel Istvánnál Kuduban, vagy Erzsébetvároson Dánieléknál”. Tehát most már biztos, hogy erdélyi magyarörmény származású, ráadásul az erzsébetvárosi Dániel családdal valamiféle rokonságban, amelyet azonban tovább kell kutatni.

Torma Zsófia a magyar reformkorban született 1840-ben a Dés melletti Csicsókeresztúron. A könyv szerint a család Erdély előkelőbb nemes családjai közül való. Apja Torma József nagybirtokos, Belső-Szolnok vármegye királyi pénztárnoka, 1838-tól 1848-ig erdélyi

országgyűlési követ. A művelt, felvilágosult apát nemcsak korának viharos politikai küzdelmei, hanem szűkebb hazájának története, régmúltja is érdekli. Saját költségén feltárja a csicsókeresztúri birtokkal szomszédos Alsó-Ilosva község határában Gorgiana-Zutor római tábor romjait, s „a kő- és cserépleletek halomszámra borították udvarunkat, azok törmelékei mint legkedvesebb játéktárgyak gyermekszobánk padozatát, melynek akkor boldog lakói Károly fivérem és én valánk” - írja önéletrajzában. Zsófia és Károly otthonról hozott érdeklődéssel foglalkozik a régmúlttal, Károly régiségtudós, Zsófia a világ legelső régésznője lesz, egész életét e szerelemnek áldozva fel. Fő kutatási területe a Szászvárostól 22 km-re nyugatra fekvő Tordos, amelyet 1875-ben ő tár fel a Maros partfala mentén, valamint a Kudu község határában fekvő Nándorválya.

Torma Zsófiának nehéz volt - elsőként - betörni a férfiak uralta tudósvilágba, különösen régészként. Mellőzték, sokszor gúnyolták, de fáradhatatlanul dolgozott élete végéig. „Halálának napja, 1899. november 14. előtt néhány hónappal, május 25-én a kolozsvári egyetem bölcsészkarának dékánja, Schneller István levelet küldött a már nagybeteg Torma Zsófiának. Közölte vele, hogy a kar tiszteletbeli doktornak választotta. Ez volt az első doktori cím, amelyet az erdélyi magyar egyetem hölgynek adományozott, és az első tiszteletbeli doktori méltóság, amelyet magyar hölgy kapott, Torma Zsófia válaszlevelében így írt;

Holt lóra patkó

Először is korlátolt ismereteimmel erre érdemes nem vagyok, azután annyi szekátura és megaláztatás után, aminek engem épen ott - egyesek kivételével - kitettek, tekintve hogy haldoklási koromat élem, most már ennek hasznát sem vehetném. Mindezekért én legszívesebben ezt a kitüntetést nem fogadnám el, mert nemcsak sok oknélküli bajoskodással jár ez - főként időpazarlással, de igen sok költséggel is. Ellenségeimmel és gúnyolóimmal szemben igaz, ennyi elégtétellel magamnak tartoznám! Most már mégse tudom, mit tegyek.

Végül elfogadta a címet és a későbbi elismerést. - írja Makkay János a könyv előszavában.

dr. Issekutz Sarolta

*****

Magyarörmények a múltból, a mindennapi életből

Évtizedek óta, valamelyest megszállottsággal és kutatói szenvedéllyel követem sorsunk, a magyarörmény sors alakulását. Örök kérdés az, hogy mit „adott és kapott” az Erdélyben letelepedett örménység az életvitel, kultúra, magatartásforma, hitélet tekintetében. De változások érintették a gazdasági életben, és ebben a tekintetben nagy szerepet játszottak eleink, megpezdítve a néha „állóvizeket” is. Dr. HERMANN ANTAL írja (több mint száz évvel ezelőtt!): „Most nyáron ismét jártam Szilágy-Somlyón az örmény múzeum érdekében... Meglátogattam az előkelő örményeket és kutattam örmény vonatkozású tárgyak után. Nem hiába”

A történelem fintora, hogy ahogyan nem valósult meg az általa kezdeményezett örmény múzeum (bár Szamosújvárott van rá példa), úgy magyarmúltú városunkban ma sincs „lehetőség” múzeum felállítására. Kivételt képez a dr. Mártonfi István dolgozószobája. Dr. Hermann megemlíti a minoriták templomában található „örmény álló keresztet”, a Dr. Józsa Györgyné birtokában lévő - 6 barackmagból álló - karperecet, örmény pap faragta Kufstein börtönében a szabadságharc leverése után, Govrig Katalin birtokában van egy mátkagyűrű, házasságkötéseknél kölcsön kérték egymástól. Az ereklyéket tovább nem sorolom (megkapható Dr. Hermann Antal „Örmények a Szilágyságban”), de elfelejtett magyarörmények neveit jegyezte fel; PÁSKUJ JÓZSEF, LÁZAR ÖDÖNNÉ, HUBERT JENŐ (nagybirtokos), KOVRIG ANTAL (gazdálkodó), PAP TÓDOR (városgazda), FEJÉR GERGELY (kereskedő), SIMAY GERŐ (birtokos), MERZA JENŐ (földművelési iskolai tanár), ROSKA MÁRTON (városi végrehajtó), VERZÁR JÓZSEFNÉ, GÁMENTZY